

Vergilius als dichter, wijze en toovenaar

<https://hdl.handle.net/1874/234045>

mm 10522

PROGRAMMA

VAN HET

STEDELIJK GYMNASIUM

TE

GRONINGEN,

VOOR HET

JAAR 1874—1875,

WAARBIJ GEVOEGD IS EENE TOESPRAAK, GETITELD:

VERGILIUS

ALS

DICHTER, WIJZE EN TOOVENAAR.

DOOR

DR. J. L. SIRKS,

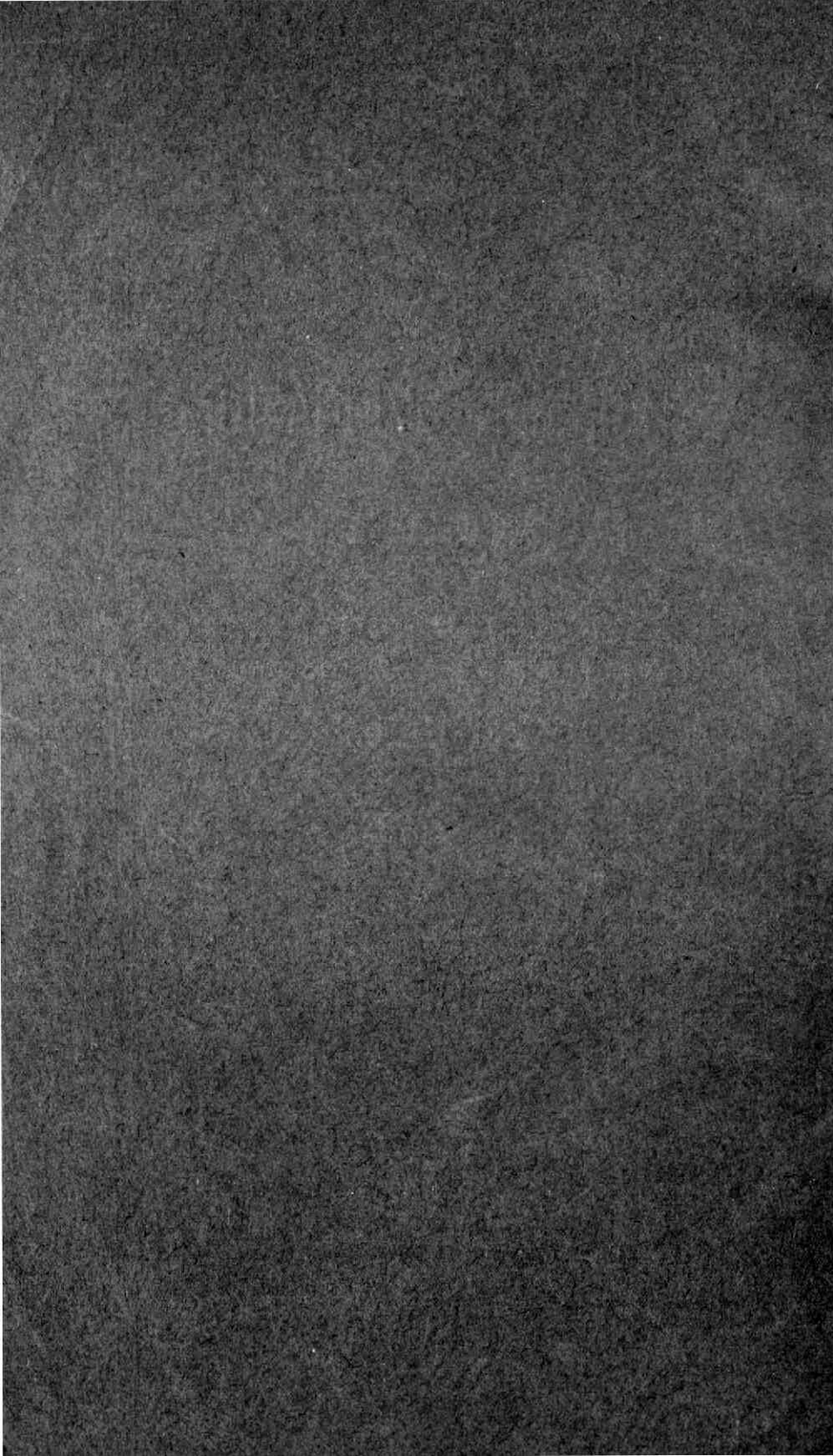
Rector van het Gymnasium.

GRONINGEN,

I. OPPENHEIM.

1874.

21 Juni '64

VERGILIUS

ALS

DICHTER, WIJZE EN TOOVENAAR.

pc

Aeg 481

VERGILIUS

ALS

DICHTER, WIJZE EN TOOVENAAR.

~~~~~

TOESPRAAK

gehouden den 4 Juli 1874, bij de openbare promotie

DOOR

DR. J. L. SIRKS,

Rector van het Gymnasium

TE

GRONINGEN.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

~~~~~

I. OPPENHEIM. — GRONINGEN.

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

2643 463 3

M. H.!

In de eerste partie van den Spiegel Historiaal en wel in dat hoofdstuk van het derde boek, waarin Maerlant zijn tijdgenooten wil leeren, „hoe die Romeinen wonnen wet”, namelijk hoe zij de wet der twaalf tafelen verkregen, geeft hij ons de geschiedenis van de tienmannen ten beste, — van Appius Claudius,

„die wart gheacht
„here alleene van der stede”,

ofschoon hem en zijn ambtgenooten slechts

„was die macht ghegeven
dat si die wet setten en screven” —

van Virginius, die

„bat mochte ghedoghen dat,
dat hi (sine dochter) doodde in dien daghe,
dan dat hi sulke scande saghe” —

zonder echter den naam te noemen van hem, die zoo op echt Romeinsche wijze het leven zijner dochter ten offer

bracht om hare eer te redden en tevens aan de macht der geweldigen een eind te maken.

In het bekende gelijktijdige allegorische gedicht van Maerlants jongeren tijdgenoot Hein van Aken, de Rose, komt ¹⁾ hetzelfde verhaal voor:

„de vader,
want hi en hads betren raet,
ginc ter dochter, daer si staet,
die hi vor al dat levede minde,
en nam sijn swaert met geninde,
ende sloech der maegt af dat hoet
ende naemt doe met rouwen groot
en bracht gedragen tenen presente
den rechtere daer te jugemente.”

Maar hoe heet nu de vader? Maerlants bron, Vincent van Beauvais, noemt hem Virginius, en zoo luidt ook (het verhaal is bekend genoeg) de traditie. De dichter der Rose daarentegen, of althans het Comburgsche handschrift van het gedicht, spreekt voortdurend van Virgilius. Hebben wij hier nu te doen met eene eenvoudige verschrijving? of ligt de reden dieper, en is zij misschien belangrijk genoeg, dat ik er eenige oogenblikken uwe aandacht voor mag vragen? Kan het zijn, dat de afschrijver voor een min bekenden naam een zeer bekenden heeft in de plaats gesteld? Immers dit verschijnsel doet zich telkens ²⁾ voor: de sofist Protagoras moet bij Maerlant plaats maken voor Py(c)thagoras; Sardes wordt Chaerters genoemd: het franche bisdom van dien naam was bij onze klerken beter bekend dan de aloude hoofdstad van Lydië; de broeder van den Euphraat heet Tiber; het land der Epiroten Europa. Zoo is het ook hier gegaan. Virginius' naam

was den schrijver onbekend; van Virgilius gold het tegen-
deel. Hooren wij Potter in der Minnenloop ³⁾:

„Virgilius was die wijste een
Van konsten, die ye verscheen.”

en elders:

„Hi was een óverkonstenair
Van nygromancien, weet voirwair,
Ende plach te wercken wonder groot.”

En met Dirk Potter spreken zoo de geheele middel-
eeuwen.

Mag ik op eenige belangstelling rekenen, als ik met u naga, hoe de nederige en zedige dichter eerst door zijn werkelijke verdiensten bekend, later door de nukken der legende eene vermaardheid heeft gekregen, die hij zeker nooit verwacht had? De zaak is meermalen besproken, maar in verhandelingen, die men juist niet overal bij de hand heeft; nu het laatst in een uitvoerig werk ⁴⁾ door Comparetti, hoogleeraar te Pisa, die het onderwerp met duitsche grondigheid maar tegelijk met fransche netheid en smaak heeft behandeld, en aan wien ik gaarne beken, dat ik, voor hetgeen ik nu laat volgen, veel verschuldigd ben. —

De populariteit, die aan de Aeneis, het hoofdwerk van Vergilius, reeds terstond te beurt viel, vond haren grond natuurlijk in de eerste plaats in de eigenaardige voortreffelijkheden van zijn werk, maar verder daarin, dat hij meer dan anderen een vertegenwoordiger mocht heeten van de nieuwe richting in den letterkundigen smaak van zijn tijd, eene richting, geheel overeenkomstig de veranderde toestanden. Vroeger had bijna ieder litterarisch produkt zijn onmiddellijk praktisch doel: het epos was in de handen van zijn voornaamsten vertegenwoordiger, Ennius, een werktuig

van den geschiedschrijver; de satire richtte hare wapenen tegen bestaande verkeerdheden; de redevoering vond bij de talrijke senaats- en volksvergaderingen en bij de rechtspraak een ruim veld van handeling — maar, terwijl de redenaars zich reeds vroeg naar het model der Grieken een kunstvorm hadden bereid, waarvan Cicero's werken het volkomenst beeld geven, was voor de dichtkunst, de tooneel-poëzie uitgezonderd, nog slechts weinig geschied; zeker wel doordien de Romeinen ook nog in de laatste tijden der republiek den blik te vast op de praktijk gericht hielden, en alle kunst (want in de beeldende kunsten doet zich hetzelfde verschijnsel voor) die meer om haarzelfs wil beoefend werd, aanzagen met een zekere minachting, zooal niet met wantrouwen, gelijk dat in de vroegere dagen der republiek het geval was.

Maar sedert Augustus het roer van den staat had gegrepen, waren de omstandigheden geheel veranderd. Wel was sedert de dagen van Sulla en van Caesar de alleenheerschappij te Rome niet langer onbekend, maar hun dictatuur had slechts kort aangehouden, en het bij hunne landgenooten vroeger zoo krachtige gevoel van vrije burgers te zijn in een vrijen staat niet geheel kunnen dooven. Zoo was dan ook tijdens den moord van Caesar wel eene minderheid, maar toch zulk eene, die ontzag moest inboezemen, bereid geweest om te trachten het oude staatsgebouw in zijn vroegeren toestand te herstellen. Toen echter ook deze poging geheel mislukt was, moest men wel algemeen toegeven aan de gedachte, dat het van nu af voor goed met de vrijheid gedaan was; en Augustus wist, ook reeds voordat hij zijn vroegeren bondgenoot Antonius uit den weg ruimde, zijne macht zoo goed van alle zijden te bevestigen, dat die gedachte weldra volkomen gewettigd mocht heeten.

De senaat werd verlaagd tot een willig werktuig voor 's keizers plannen; de volksvergaderingen verloren geheel haar beteekenis, en de talenten, die hier vroeger voor hun streven een uitweg hadden gevonden, kwamen gaandeweg grootendeels aan de eigenlijke fraaie letteren ten goede: het heldendicht vond talrijke beoefenaars, voor wie nu niet de inhoud maar de vorm hoofdzaak werd, en deze alweder aan Grieksche modellen ontleend; de lyrische poëzie, buiten de satire en het epigram te Rome nooit recht nationaal, groeide nu op weligen bodem, hoewel zij altijd een min of meer uitheemsch karakter behield. En de hooge regeering, die niets liever zag, dan dat de letterkunde zich nieuwe wegen baande, geheel buiten het terrein der politiek, was der nieuwe richting zeer gunstig gezind. Daarentegen lieten de meeste „nieuwe dichters” het gros der bevolking koud, daar deels de stof der gedichten, meest uit Grieksche mythen geput, hun te ver lag, deels ontleend was aan een kring van gedachten, die nog alleen bij de meer ontwikkelde standen ingang begonnen te vinden. Men denke aan het bekende „*odi profanum vulgus et arceo*” waarmede Horatius duidelijk genoeg aanwijst, dat hij — voor zijn Oden althans — slechts op een kleinen kring van lezers rekent: „*virginibus puerisque*”, dat is op het jonge Rome.

Terwijl nu Vergilius aan den eenen kant door de volkomenheid zijner kunst eene eerste plaats innam in de nieuwe school⁵⁾, had hij buitendien het geluk of den takt om een onderwerp te kiezen, dat zijn gedicht een buitengewoon grooten kring van lezers moest verzekeren, ja zelfs bewerkte, dat men meende in hem voor Latium den echt nationalen dichter gevonden te hebben, zooals Homerus dat voor Hellas geweest was. Mocht men in den beginne nog aan Homerus

den voorrang toekennen, in het vervolg van tijd raakte de beoefening der Grieksche letterkunde meer op den achtergrond, en werd de Mantuaan erkend als vorst der heldendichters en gestempeld als model voor het epos van alle volgende eeuwen.

De keus van het onderwerp was dan ook zeer gelukkig: het nationaal zelfbewustzijn was bij de Romeinen steeds zeer krachtig geweest; het streven naar uitbreiding en bevestiging van het gebied was aan het afnemen, en begon plaats te maken voor reflexie over de grootheid, die men bereikt had. Aan het groote tegenwoordige ontbrak alleen een groot verleden in den grijzen voortijd: immers de kleine steden van den vroegeren Latijnschen bond waren nauwelijks waardig om beschouwd te worden als de bakermat van zulk een machtig rijk. Maar ééne sage bood een waardiger oorsprong. Aeneas, heette het daar, een der edelingen uit Troje, had onder begunstiging van die goden, die reeds bij Homerus als beschermers van Ilium voorkomen, zijne huisgoden overgebracht naar het verre Westerland om daar den grond te leggen voor een staat, waarin de roem der moederstad zou herleven. Zoo werd voor de wereldstad een waardige afkomst gevonden in het heilige Ilium, dat meer dan Babylon of Thebe met zijn honderd poorten in de herinnering voortleefde, omdat het, gelukkiger dan deze, niet verstoken was gebleven van den goddelijken zanger. Juist deze overlevering koos Vergilius zich tot onderwerp voor zijn gedicht: men nam haar aan⁶⁾, niet als een historisch feit, maar „als een van die zaken, welke men evenmin wederlegt als bevestigt” — het zijn woorden van Livius — „en”, voegt hij er bij, „zoo aan eenig volk het recht toekomt om zijn oorsprong te verheerlijken door dien tot de goden terug te voeren, dan moet dit zeker aan het

Romeinsche volk toegekend worden." Buitendien vond de dichter in den loop van zijn werk gereede aanleiding om tal van gebruiken, ten tijde der republiek en nog onder de keizers in zwang, voor te stellen als door de roemrijke stamouders van het volk ingesteld. Eindelijk: het moest voor vele aanzienlijke geslachten een streelende gewaarwording zijn hun stamboom te zien wortelen in denzelfden klassieken grond, waaruit de hun van der jeugd af bekende helden van Homerus gesproten waren. In het bijzonder werd aan de toen reeds bestaande sage, die aan de Caesars eene afstamming toeweest door Iulus en Aeneas uit de hooge vrouw van Cythera, eene bepaalde en tastbare gestalte gegeven: natuurlijk welkom in de letterkundige kringen waarvan, wel niet Augustus zelf, maar toch zijne naaste gunstelingen het middelpunt innamen.

De verwachting was reeds gedurende de wording van het gedicht (dus in de jaren 29 tot 19) hooggespannen: Propertius voorspelt in eene zijner elegieën van dien tijd, dat hetgeen aan het licht gaat komen den roem van Grieksche en Romeinsche dichters beiden zal doen verbleeken, ja zelfs de Ilias overtreffen. Augustus drong er op aan, terwijl hij een moeilijken oorlog in de Cantabrische berglanden voerde, dat men hem uit Rome eene schets, of althans fragmenten van het gedicht, naarmate dit vorderde, zou toezenden. Of dit gebeurde wordt niet vermeld, maar te Rome werden nu en dan de nieuw gedichte gedeelten door Vergilius in den kring zijner vrienden voorgelezen. En na de verschijning van het geheel — waaraan, men weet het, de dichter evenwel niet zelf de laatste hand had mogen leggen: twee zijner vrienden maakten het op last van Augustus voor de uitgave gereed — na de verschijning dan waren allen vol bewondering voor het werk. Ovidius ?)

erkende hierin het grootste gewrocht der latijnsche poëzie: aan Vergilius was, meende hij, het epos alles verplicht; en zijne eigene zangen dragen op ettelijke plaatsen de duidelijke sporen van navolging der Aeneis; niet — dit moet wel opgemerkt worden — door herinneringen uit schoollectuur, want Ovidius was reeds 24 jaren oud, toen de Aeneis in het licht verscheen.

Zoo draagt ook Livius' geschiedwerk de bewijzen van zijne ingenomenheid met de Aeneis, waar enkele uitdrukkingen klaarblijkelijk aan ontleend zijn. De werken van Seneca, niet den wijsgeer, maar diens vader, den rhetor, leveren de bewijzen, dat reeds weinige jaren na Verg.'s dood zijne gedichten algemeen bekend waren: afzonderlijke regels of uitgebreider passages werden door de redenaars tot groote tevredenheid van het publiek tepas gebracht; bijzonder goed geslaagde gedeelten, zooals de pathetische beschrijving van het lot van Dido vonden algemeen bijval, en werden reeds nu door dichters van minderen rang om strijd nagevolgd. Een betrouwbaar zegsman verzekert, dat eens, toen er in het theater een stuk van Vergilius werd voorgedragen, het publiek opstond en den toevallig aanwezigen dichter eene ovatie bracht, als anders alleen aan Augustus ten deel viel; en volgens het levensbericht door Donatus, was eens te Rome, waar hij slechts zelden vertoefde, op de straat de toeloop van nieuwsgierigen, die hem wilden zien, zoo sterk, dat hij gedwongen was zich daaraan in het huis van een vriend te onttrekken. Bewijzen van de populariteit van den dichter vindt men onder alle standen. In de hoogere kringen, waar de mode een tint van gelettertheid eischte, behandelde, naar Juvenalis' voorstelling, de savante in een kring van grammatici en rhetoren met veel aplomb de litteraire kwesties van den dag; zij verdedigde den zelf-

moord van Dido en woog de verdiensten van Vergilius en Homerus tegen elkaar af; dat met deze savante Nero's gemalin Statilia Messalina bedoeld zou zijn, behoeven wij den scholiast juist niet op zijn woord te gelooven. Polybius, de invloedrijke vrijgelatene van keizer Claudius, vertaalde Homerus in het latijn en Vergilius in het grieksch waarvoor Seneca, de wijsgeer maar tegelijk de laffe vleier der grooten, meent dat beide dichters hem grootelijks verplicht zijn. Nero deed nog in zijn laatste levensdagen de gelofte om Turnus, den vorst der Rutulen uit de Aeneis, pantomimisch voortstellen, maar de onverbiddelijke dood sneed hem met andere illusies ook deze af. Aan het beruchte gastmaal van Trimalchio draagt een slaaf met overdreven pathos het vijfde boek der Aeneis voor. Een fraai exemplaar van Vergilius' gedichten met portret wordt door Martialis als geschikt feestgeschenk aanbevolen. De getuigenissen⁸⁾ zijn te talrijk om ze allen te noemen, dus slechts nog dit: op zilverwerk, onder basreliefs, in grafschriften komen regels van de Aeneis voor, ook eenige ruw geschreven op wanden van huizen te Pompeii⁹⁾, dus in allen gevalle vòòr het jaar 79 na Christus.

Van groot belang was verder de opgang dien Vergilius met andere dichters der eeuw van Augustus maakte bij het onderwijs. Nu zij voorzien hadden in de leemte, die zich sedert lang in de latijnsche letterkunde had doen gevoelen, namelijk het gebrek aan geschikte schrijvers voor schoollectuur, ware het eene dwaasheid geweest nog langer de oude traditie te handhaven, die hier steeds bij het gebruik van schrijvers uit de kindsheid der letterkunde, Ennius en Livius Andronicus, was blijven staan: de ontwikkeling, die der letterkunde ten deel was gevallen, kwam ook aan de grammatica als studievak, dus aan de taalkunde,

letterkundige kritiek, stijlleer, en aethetica ten goede. Nauwelijks was de nieuwe dichtkunst opgetreden of er waren grammatici, die zich van haar schatten bij het onderwijs bedienden, en daar dit den dichters wel de beste gelegenheid aanbod om bij het opkomend geslacht bekend te worden, stelden velen er grooten prijs op hun werken op de scholen toegelaten te zien; betaalden sommigen bij openbare voordrachten huurlingen, die hen toejuichten, op de onwaardigste wijze bedelden anderen om de gunst der vaak invloedrijke schoolmonarchen, van wie zij de onsterfelijkheid hoopten te erlangen. En die invloed was niet gering: immers juist die dichters, die in den canon der hoogere en lagere schoollectuur opgenomen werden, eerst Vergilius en daarnevens Terentius, Horatius, Ovidius, Catullus, later, toen een holle rhetorica algemeen ingang vond, Lucanus, Juvenalis, Statius, bleven tot op onzen tijd het best bewaard. Maar voor en na nam nu Vergilius de eerste plaats in, die bij het onderwijs in het Grieksch aan Homerus verbleef; had deze drie eeuwen vroeger te Alexandrië de voornaamste stof geleverd voor grammatische studiën en theorieën, met Vergilius moest dit in hoogerem graad het geval wezen, daar het grieksche epos in een toen reeds sedert eeuwen afgestorven dialect was gedicht, de taal van Verg. daarentegen de levende taal van het oogenblik was, zoodat hij ook op dit gebied reeds terstond met de beste prozaschrijvers als wetgever werd erkend. Men stelde er dus ook prijs op den tekst zooveel mogelijk zuiver en onbedorven te bewaren, door jongere afschriften, als dit kon, met de autographen van den dichter te vergelijken; en in verhandelingen over grammatica of rhetorica werden bij voorkeur regels van Vergilius als bewijsplaatsen aangehaald: zelfs zou het mo-

gelijk zijn uit deze talloze aanhalingen de Aeneis, zoo er geen handschrift van bewaard was gebleven, ook nu nog grootendeels te reconstruëeren¹⁰). Herinner ik nu nog even aan de bekende waarheid, dat de vrij talrijke epische gedichten van den keizertijd alle de kenmerken dragen van eene sterke navolging van onzen dichter, dan meen ik genoeg gezegd te hebben om de uitspraak te rechtvaardigen, dat Vergilius te Rome gaandeweg een standpunt van aanzien had ingenomen, dat het slechts aan weinige dichters van vroegeren of lateren tijd gegeven werd te bereiken.

Althans in het heidensche Rome; maar welken invloed had in dezen de vestiging van het Christendom? De ijver-aars der kerk bevonden zich tegenover de heidensche schrijvers in een moeilijk dilemma. Zij mochten zich met nog zoo sterken afkeer van hen afwenden, in den trant van Tertullianus en Arnobius „adversus gentes” declameerend met een hartstocht, die de doorgestane vervolgingen evenmin als hun brandende geloofsijver geheel kunnen rechtvaardigen — toch waren zij wel gedwongen ze te lezen en te bestudeeren, hetzij om ze te weerleggen, hetzij om de gebiedende reden, dat die zelfde heidensche geschriften in allen gevalle den grondslag uitmaakten van de algemeene beschaving, en men daar alleen kon leeren zich behoorlijk te bedienen van de taal, gebruikelijk in de wereld, die zij wenschten te bekeeren. Keizer Julianus zag dit zeer goed in, toen hij zijne bevreemding te kennen gaf, dat dezelfde personen, die zich zoozeer opwonden tegen de goden van den Olympus, juist de schrijvers, die deze goden cerden, tot grondslag van hun onderwijs wilden nemen — en hij daarom aan de christenen het recht ontzegde om als onderwijzers van grammatica en rhetorica

op te treden. Aan heidenen, zoo dacht hij, zouden de christenen hun kinderen wel nooit toevertrouwen, en kon men het christendom slechts den toegang tot de traditioneele beschaving afsluiten, dan was hiermede een stevig bolwerk tegen zijn verdere ontwikkeling opgeworpen. Maar het christendom verbrak alle hinderpalen; en bij het gevoel van meerdere kracht verminderde de vrees voor de besmetting, die men van den geestelijken omgang met de heidenen duchtte.

In het abstracte was men dus tegen de bedoelde lectuur, maar in de praktijk moest men wel van de theorie afwijken. Op enkele conciliën werden de „*libri gentilium*” formeel verboden, maar op de scholen algemeen gebruikt. Een Hieronymus berispt de priesters, die, de Evangeliën en de Profeten ter zijde leggende, blijspelen van Terentius lezen, de giftigzoete verzen der *Bucolica* van buiten leeren, steeds Vergilius in handen hebben en zich vrijwillig bezondigen aan een studie, die alleen voor knapen — hij moest het helaas bekennen — noodig is. En hij zelf, wien men verweet „*Ciceronianus es, non Christianus*” en die de indrukwekkende stilte der Catacomben afmaalt met den regel van Vergilius

„*Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent*”,

kan zijn eigen geweten op dit punt kwalijk geheel gerust gevonden hebben. Augustinus erkent het: „de knapen lezen Vergilius, opdat de groote dichter, de voortreffelijkste en beste van allen, hun op jeugdigen leeftijd ingeprent, niet gemakkelijk uit hun geheugen en gemoed gewischt worde.” Cassiodorus neemt wel aan, dat ook voor onontwikkelden de toegang tot het rijk der Hemelen niet gesloten is, en gelooft gaarne, „dat nu en dan ongeletterden door de wonderdadige kracht des geloofs op eens rijk zijn geworden aan wetenschap — maar

het is beter den hemel niet te verzoeken door op zulk een wonder te hopen. Mozes had zich niet verheven geacht boven de wijsheid der Egyptenaren: men mocht zich dus ook getroost, op het voorbeeld van de uitstekendste kerkvaders, te goed doen aan de wijsheid der toch niet in alle opzichten blinde heidenen." De kloosterregels van lateren tijd verboden soms het lezen van de werken der „hondsche" heidenen, maar in ouderen tijd was dit niet het geval: immers juist in de kloosters werden die afschriften er van vervaardigd, die ons, zij het dan slechts gedeeltelijk, voor het verlies der oudste handschriften schadeloos stellen.

Maar zoo dan al onder de hoogere geestelijkheid de meest verlichten het nog wel waagden eenige sympathie voor de heidensche letterkunde aan den dag te leggen, deze steun ware al spoedig te zwak bevonden om het instortende gebouw te schragen, zoo niet een meer materieel en praktisch belang had medegewerkt om het voor den ondergang te bewaren. Het Latijn was in het geheele Westen de schrijftaal, en bovenal de taal der kerk, maar als spreektaal reeds zoo sterk ontaard, dat men om het zelfs maar draaglijk te schrijven, er althans eenige studie van moest hebben gemaakt. Terwijl het Latijn bijna geheel de periode van doode taal was ingetreden, waren de nieuwe landstalen van het Latijnsche Europa, hoewel reeds ontkiemd, toch nog niet ontwikkeld tot vaste organismen, die over eene groote landstreek als schrijftaal konden gebruikt worden. Immers waren vooral de dialecten te talrijk en te zeer verschillend, zonder dat nog aan enkele eene onbetwistbare suprematie boven de andere was ten deel gevallen. Dus moeten, mede ten behoeve der kerk, de scholen, vooral die der taalkundigen, blijven

bestaan, en om de taalkunde voortdurend die wetenschappen gegroepeerd blijven, die men ook op de nieuwe wegen, door de christenschrijvers ingeslagen, noodig rekende. Maar men wachte zich die scholen voor meer te nemen dan zij waren: slechts het onontbeerlijkste was in hun leerkring opgenomen omdat de profane wetenschap niet langer doel was, maar slechts middel als voorbereiding tot studiën van geheel anderen aard. De zeven vrije kunsten bleven dus gehandhaafd, maar beperkt tot den kleinst mogelijken omvang en samengeperst in handboekjes, armoedig van inhoud en dorschematisch van vorm, maar die toch, omdat ze in de bestaande behoefte voorzagen, een groot aanzien genoten. De taalkunde neemt steeds het middelpunt in. Zoo dringt dan ook de Gothenkoning Athalaric — of eigenlijk zijn minister Cassiodorus in een brief aan den senaat er op aan, dat men de belangen der „*liberalium artium professores*” — hij onderscheidt „*grammaticus, orator, iuris expositor*” — behartige: „immers,” zegt hij „de school der grammatici is het schoonste fundament der letteren, de roemruchtige moeder der welsprekendheid. Hun wetenschap leert ons spreken, en siert de menschheid; door de praktijk van de fraaie letteren opent zij ons de school der oudheid. Bij barbaren onbekend is zij het eigendom der Romeinen gebleven, die zij de wereld hielp veroveren.” Tot dusverre de jonge koning der Gothen.

In eene „*constitutio*” van Karel den Groote, twee en een halve eeuw later aan een abt van Fulda gericht, treedt het belang der kerk meer op den voorgrond. Hij rekent het wenschelijk „dat men er naar streve Gode welgevallig te zijn, niet alleen door goed te leven, maar ook door goed te spreken: immers daar staat geschreven: „„uit uwe woorden zult gij gerechtvaardigd worden, en uit uwe

woorden zult gij veroordeeld worden.” Wel gaat handelen boven weten, maar het weten moet toch het handelen voorafgaan. In de laatste jaren werden ons uit sommige kloosters geschriften toegezonden, goed van bedoeling maar slecht van taal: de tong vermocht niet behoorlijk uit te drukken wat het vrome gemoed ingaf. Wij vreesden, dat men van dwalingen in de woorden allicht tot dwalingen in den zin mocht vervallen. Wij sporen u dus aan om de studie der letteren niet alleen niet te versmaden, maar u er met gewilligen en godgevalligen ijver op toe te leggen, opdat gij te beter in de geheimenissen der Heilige Schriftuur vermoogt door te dringen. Daar nu in de gewijde bladen talrijke schemata, tropen en dergelijke gevonden worden, moet ongetwijfeld ieder den geestelijken zin daarvan beter vatten, naarmate hij in de school der letteren beter daartoe voorbereid is. Voor deze taak kieze men mannen, die den wil en de vermogens hebben om zelf te leeren, en den lust om anderen te onderrichten. Zoo gijlieden hierin mijn wenschen gehoor geeft, zal alwie tot u komt niet alleen gesticht worden door uw eerwaardig voorkomen, maar ook naar huis keeren, God dankende voor de wijsheid, die hij van uwe lippen mocht vernemen.”

Karel de Grootte stelde dan vast dat de Heilige Schrift de eerste grondslag moest zijn van de opvoeding, maar zocht tegelijkertijd van alle kanten taalmeesters bijeen, en gaf dus aan de niet gewijde richting in het openbaar onderwijs een nieuw leven, en waar de grammatica heerschte, heerschte ook Vergilius als hoogste gezag. Gregorius van Tours laat op het eind der zesde eeuw een jongmensch onderwijzen in de werken van Vergilius. in het wetboek van Theodosius en in de rekenkunst. Wie in taalkennis uitmuntte, heette eershalve een Vergilius en een grammaticus

van Tolosa ¹¹⁾, waarschijnlijk uit de zevende eeuw, zeker de zonderlingste fantast van het gild, noemt zich in zijn boek rechtuit P. Verg. Maro: een man, die zijnen grooten naamgenoot plaatst in den tijd van den zondvloed, die grammatische theorieën en regels evenzeer als namen van schrijvers en citaten koelbloedig verzint, maar wiens onzin blijkens aanhalingen bij latere grammatici evengoed geloof vond als de oneindig verstandiger en vooral eerlijker compilaties van Donatus en Priscianus.

Naast den Mantuaan was nu in de scholen en in de handboeken onder den invloed van het Christendom ook aan christenschrijvers: Prudentius, Sedulius, Lactantius, een plaats ingeruimd, en hun gezag in zake de taalkunde, werd door velen gerekend ruim tegen dat van Vergilius en Lucanus op te wegen, daar bij hen een buitengewoon gewicht in de schaal kwam: welk dit was vernemen wij duidelijk van Smaragdus, een tijdgenoot van Karel den Groote. Zijne woorden zijn deze: „Donatus en anderen zeiden steeds in het meervoud: *scalae, quadrigae*, maar wij houden ons aan het enkelvoud, want aldus heeft het de Heilige Geest ingegeven.” Hij doelt klaarblijkelijk op de Vulgata ¹²⁾, en het behoeft ons niet te verwonderen zulk eene autoriteit voor Latijnsche grammatica aangehaald te vinden bij een man, die naïef genoeg is om Eunuchus en Orestes voor de namen van een blij- en een treurspeldichter aan te zien.

De zonderlinge toestand, waarin de studie der klassieken allengs gekomen was, duurde de geheele middeleeuwen door bijna onveranderd voort, totdat bij de herleving der letteren de leeken deze studiën weder opvatten. Welke redenen ook de klerken tot de studie der zeven vrije kunsten brachten, zij misten die echte belangstelling, die warmte en leven geeft, en de voorwaarde is voor alle verdere ont-

wikkeling; de oude traditie, reeds verstijfd tijdens het verval van het Westersche Rijk, bleef in de volgende eeuwen bestaan, maar als een inerte massa, die van hand tot hand overging, zonder andere wijzigingen, dan die het gevolg waren van de vreemde en ruwe behandeling, waaraan zij blootstond. Waar de studie geheel dreigde te sterven, deed de behoefte der praktijk haar herleven, maar zij verhief zich nooit boven het gewone lage peil. Al spoedig kende men van de schrijvers nog wel de namen, maar niet de werken; en wat mythologie en oude geschiedenis betreft, het is bekend dat de nieuwere letterkunde, de ridderromans b.v. geheel willekeurig de meest heterogene personen en feiten in haren krans vlocht, zonder zelfs maar op de gedachte te komen, dat Hector en Alexander tot een geheel andere wereld behoorden dan haar ridders van de Ronde Tafel en van Karel den Grooten.

Vergilius trof hetzelfde lot: slechts weinigen verstonden de taal nog genoeg om zijn gedichten te lezen, zelfs met behulp van de talrijke glossaria, waarin moeilijke woorden in middeleeuwsch Latijn of in eene der nieuwe talen verklaard werden. Alfred de Grooten, die Boëthius' boek „de consolatione philosophiae” in het Angel-Saksisch vertaalde, nadat een bisschop hem het werk in eenvoudiger Latijn had overgezet, waagde zich niet aan Vergilius, dien hij toch „onder de Latijnen den beste” noemt. —

Tot dusverre verschilt de gang van de vermaardheid, die onzen dichter in den loop der eeuwen te beurt viel, slechts quantitatief van hetgeen men a priori zou mogen verwachten, en ook inderdaad bij vele anderen waarneemt. Anders is het met de meeningen over zijn persoon, die natuurlijk ook wortelen in zijne letterkundige verdiensten,

maar toch door bijomstandigheden en door den invloed van het toeval, eene vreemde richting namen, en den dichter vervormden tot een wijze, een ziener en een toovenaar.

Onder degenen, die medewerkten om den persoon des dichters in een mystisch waas te hullen, moeten in de eerste plaats zij genoemd worden, van wie men dit het allermint zou verwachten: de christenen. De hooge dunk waarin Vergilius stond als schrijver van buitengemeen omvattende kennis, als eerste onder de Romeinsche dichters, en als minst berispelijke uit het oogpunt der christelijke zedeleer, maakte indruk op vele kerkleeraars, die hem minder dan de overige schuwend het niet beneden zich achtten zijne woorden aan te halen, hetzij ter staving van sommige waarheden der leer, hetzij om aan te toonen dat onder alle heidenen deze het naast was gekomen aan de waarheid. De nog overgebleven *centones*¹³⁾, (dichterlijke lappendekens, samengeflanst uit geheele en halve verzen van Vergilius), op christelijke onderwerpen, bewijzen niet alleen, dat de dichter nog steeds de cereplaats innam in den kring der letteren, maar getuigen ook van de begeerte om dit geestesvoedsel dienstbaar te maken aan de gevoelens, die het hart vervulden, en de veel bewonderde en gezaghebbende woorden van den dichter om te stempelen tot munt voor de nieuwe bedeeeling. Zoo b.v. in de vierde eeuw de vrome Proba Faltonia, die in 700 hexameters, geheel aan Vergilius ontleend, de schepping en den zondeval en vervolgens de hoofdpunten van Christus' leven bezingt. Een grammaticus, die er een afschrift van opdraagt aan keizer Honorius, beveelt Vergilius op deze wijze „in maiorem dei gloriam” verhaspeld aan den keizer aan, en hoópt, dat het gedicht hem en zijn nakroost veel genot en stichting zal verschaffen; maar op ons maakt het een zonderlingen in-

druk te lezen, dat de Allerhoogste Adam vloekt met dezelfde woorden, waarmede later te Troje de oude Priamus Achilles' zoon zou verwenschen; het Paradijs gestoffeerd te zien met de geurende bloemen en welige marjolein, waarmede Venus haar lusthof te Idalium had gesierd — of den eeuwenheugenden olm, dien in het rijk van Pluto de droomen bevolkten, overgeplaatst in datzelfde Paradijs als boom der kennis van goed en kwaad. — Op gelijke wijze vervaardigde in dezelfde eeuw Marius Victorinus een paaschymne, in de volgende een onbekende een hymne op de menschwording van Christus. En dat deze gedichten algemeen in den smaak vielen, bewijst een dekreet van Paus Gelasius (494), die noodig vond deze en dergelijke stukken uitdrukkelijk voor apocrief te verklaren.

Ongevoelig gewende men zich er aan den heidenschen dichter christelijke gedachten toe te schrijven, en kon in lateren tijd Dante het niet van zich verkrijgen hem onder de verdoemden te verwijzen, reeds vroeg had men deernis met den grooten man, dien zijn werken en de overlevering kenmerkten als eene „anima candida”, maar die geboren in den tijd der leugengoden verstoken was gebleven van het heil der heuchlijke boodschap: van dezen heiden mochten als van de blinden in het Evangelie de woorden gelden: „zij hoorden dat Jezus voorbij ging.” Duidelijk komt deze beschouwing onder anderen uit in de overlevering¹⁴⁾ volgens welke Paulus te Napels het graf van Vergilius bezocht, en zich daar onder het storten van tranen beklaagde, dat het hem niet gegeven was geworden voor den dichter het hooger licht van het Evangelie te ontsteken, — eene overlevering nog in de 15e eeuw te Mantua bewaard in een kerkgezag op de jaarlijksche mis ter eere van den Apostel:

Ad Maronis Mausoleum
 Ductus fudit super eum
 Piae rorem lacrymae.
 Quem te, inquit, reddidisssem,
 Si te vivum invenissem
 Poetarum maxime!

Nu behoefde men nog slechts ééne schrede verder te gaan om bij onzen dichter zelfs plaats en te vinden, waar hij, zij het dan onbewust, de aanstaande verschijning van den Christus en van het Godsrijk op aarde had voorspeld, waartoe ook de duistere Sibyllijnsche orakels, voor een gedeelte nog wel opzettelijk door de christenen vervalscht, zich dikwijls moesten leenen. Vooral één stuk der Bucolica, de 4e Ecloga, in 40 voor Christus geschreven, kwam voor zulk een dieperen zin in aanmerking. Overeenkomstig de Romeinsche traditie zou na verloop van 10 secula de gouden eeuw en het rijk van Saturnus op aarde terugkeeren; met den moord van Caesar was, meenden velen, het negende seculum gesloten, zoodat eerlang de hernieuwing der tijden te wachten stond: Vergilius knoopt nu deze belofde toekomst vast aan de geboorte van een knaap — waarschijnlijk den zoon van zijn beschermer Asinius Pollio, aan wien hij het gedicht opdraagt. Zonder veel moeite erkende men hierin eene voorspelling van het Christendom, eene gedachte, die wel het uitvoerigst wordt uitgewerkt in eene toespraak van keizer Constantinus op eene kerkvergadering: hem is de knaap Christus; de maagd — „iam redit et virgo”, bij Vergilius klaarblijkelijk Astraea of Δίκη, de Gerechtigheid, die sedert de gouden eeuw de aarde verlaten had, wordt Maria; de slang — die volgens den dichter op de verjongde aarde evenmin als andere schadelijke dieren of planten zal voorkomen, wordt

de aartsverleider wien nu de kop zal worden verpletterd; „amomum” en andere welriekende kruiden, meent Vergilius, zullen voortaan niet uitsluitend in verre landen maar overal de lucht met hun geuren vervullen — maar ἄμωμος beteekent onberispelijk, de ziener-dichter had dus volgens Constantinus geen plant bedoeld, maar het door Christus herboren menschdom, dat zich eerlang over de aarde zou verbreiden. — Volgens den keizer had Vergilius dit alles met volkomen bewustheid van den diepen zin zijner woorden neergeschreven, terwijl alleen ontzag voor de bestaande machten hem noopten er den sluier der geheimzinnigheid over te leggen; volgens anderen was hij evenals de Sibylla, zelf onwetend en zijns ondanks, alleen door hooger macht tot deze profetieën gedreven. Lactantius, de tijdgenoot van Constantijn, zag in de voorspelde gouden eeuw de komst van het duizendjarig rijk; Hieronymus, anders niet afkeerig van allegorische verklaringen, wilde van de geheele zaak niets weten: een Christen zonder Christus is hem onbestaanbaar. Maar in de volksmeening werd aan Vergilius met de Sibylla een plaats ingeruimd naast David, Jesaïa en anderen, met wie zij ook nu en dan in de mysteriën optreden; terwijl de verzen

Ultima Cumaevi venit iam carminis aetas,
Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.
Iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Iam nova progenies coelo demittitur alto.

door kerkvorsten, wijsgeeren en dichters: Innocentius III — Abelard — Ficinus — Dante, om strijd worden aangehaald om in hun mystieke opvatting het getuigenis van het Evangelie te steunen; buitendien spelen zij herhaaldelijk eene rol bij de wonderdadige bekeering van heidenen, in

de Acta Sanctorum vermeld. In gelijken trant laat Dante den dichter Statius, die volgens eene legende tot het Christendom bekeerd was, tot Vergilius zeggen:

„Gij, gij hebt mij den weg tot God verlicht!

Gij deedt als een, die achter zich de toortse
In 't donker draagt, en dus zich zelf niet baat,
Maar licht verschaft aan die er na hem komen,

Toen ge uitriep: „De aard verjongt! Gerechtigheid
Keert weder met den tijd der eerste menschen,
En van den hemel daalt een nieuw geslacht!”

Door u werd ik poët, door u een Kristen.”

Eindelijk: ook de beeldende kunsten hebben Vergilius in zijne nieuwe rol van voorlooper van het Christendom geëerd: in de kathedraal van Zamora komt hij met de profeten van het oude verbond voor, gebeeldhouwd op koorzetels uit de 12de eeuw; desgelijks op schilderijen in eene kerk te Rimini, terwijl nog op eene schilderij van Raphael te Rome de woorden „iam nova progenies” als kenspreuk aan de Sibyl in den mond gelegd worden.

Met een woord maak ik hier nog melding van de *sortes Vergilianae*, die reeds keizer Hadrianus als een orakel raadpleegde: een groot aantal regels van Vergilius, op afzonderlijke staafjes geschreven, werden in een urn dooreen geschud en vervolgens daaryan één getrokken: de aldus door het toeval aan de hand gegeven uitspraak werd dan met de noodige vrijheid van opvatting verwron- gen tot een antwoord op de aan het orakel gestelde vraag. Zoo men hierbij al rekenen moet, dat het antwoord in de eerste plaats aan de tusschenkomst der goden werd toegeschreven, mag men toch wel aannemen, dat ook aan de

verzen van den dichter, door wiens mond de goden zich verwaardigden te spreken, eene zekere mate van heiligheid werd toegekend.

Ik kom nu tot de overleveringen, die te Napels door het volk aan de levensgeschiedenis van den dichter waren toegevoegd, en die in de 12de eeuw naar Middel-Europa overgebracht, de kern werden voor de buitensporige fabelen der Fransche en Duitsche romantiek ¹⁵⁾. Van Vergilius' leven is slechts weinig bekend; trouwens is het niet waarschijnlijk, dat het rijk aan gebeurtenissen zal geweest zijn, althans nadat hij, reeds op jeugdigen leeftijd, gevaar had geloopt zijne bezittingen in Noord-Italië te verliezen, maar door de gunst van machtige beschermers te Rome, die zijn talent hem gewonnen had, daarin was gehandhaafd. Hij vertoefde naar het schijnt, niet gaarne te Rome, maar meest te Napels, en er is geen reden om het bericht te wantrouwen, dat hij daar naar zijn eigen wensch begraven is, twee mijlen buiten de stad aan den weg naar Puteoli. Te Napels was de dichter dan ook weldra algemeen bekend; zijn vriendelijk uiterlijk, maar dat een ietwat zwakke gezondheid teekende, en zijn zedige houding en gang hadden hem den naam Parthenias verworven, en het behoeft ons niet te verwonderen dat zijn beroemde naam daar ook later in aandenken bleef; dat zijn graf aan vreemden werd gewezen en een heuvel, waar misschien eens zijne villa lag, mons Vergilianus, later mons Virginis, heette. — Hoe nu de verschillende legenden daar ontstaan ¹⁶⁾ kunnen zijn (want men moet zich bij gebrek van rechtstreeksche berichten tot gissingen bepalen), wil ik, om niet te veel van uwe aandacht te vergen, nu niet nagaan, maar liever vermelden hoe, waar ik zoo even op wees, de overlevering in den tijd der kruistochten

werd overgebracht naar Duitschland: tegelijkertijd zullen wij hier een sprekend bewijs vinden, dat men juist niet bij Mandevyl en St. Brandaen wonderbare reisverhalen behoeft te zoeken, maar dat, uit volslagen gebrek aan kritiek, zelfs overigens ernstige mannen allicht de spelelbal werden van de onbeteugelde fantasie aan dien tijd eigen.

Onze bron is een brief van Koenraad van Querfurt, kanselier van den Duitschen keizer Hendrik den Zesde, later bisschop van Hildesheim, maar toen plaatsvervanger van den keizer te Napels. De bedoelde brief is in het jaar 1194 gericht aan den bestuurder van het klooster te Hildesheim, en over het geheel een merkwaardig stuk, dat den indruk doet kennen, dien Italië toen op vreemde bezoekers maakte: klaarblijkelijk was hunne verbeelding reeds voordat zij daar kwamen zoo opgewekt, dat hun op de plaats zelf, van wat men hun opdischte, niets meer ongehooflijk voorkwam. Onze reiziger dan vindt daar den Olympus, Parnassus, de Hippocrene, op Napolitaansch, dat is, o groot geluk! op Duitsch grondgebied. Onder angst en beven ontgaat hij Scylla en Charybdis, ziet ergens bij Syracuse het eiland Scyros waar Achilles zijne jeugd doorbracht, en houdt het oude theater te Taormina voor het Labyrinth waarin eens de Minotaurus woonde. Toch was hij geen opgewonden dilettant of sentimenteel toerist: Hendrik VI had hem opgedragen Napels te ontmantelen, en hij kweet zich koelbloedig van dien last. — Hij deelt nu ook mede welke verhalen te Napels aangaande Vergilius in omloop waren. Deze had b. v. een klein model van de stad in een flesch met nauwen hals ingesloten en gelast het geheel te bewaren als een palladium; dat het juist bij deze gelegenheid zijne diensten weigerde, weet

Koenraad te verklaren: de keizerlijken hadden bemerkt, dat de flesch gedeeltelijk gesprongen was, en daarmede haar tooverkracht had verloren. Verder had Vergilius eene bronzen vlieg vervaardigd, en op eene van de poorten geplaatst om de vroeger zeer talrijke en lastige vliegen van de stad te weren; eene markt dankte hem de eigenschap, dat het vleesch daar zes weken lang onbedorven bleef; een bronzen schutter, die op zijn steeds gespannen boog een pijl naar den Vesuvius gericht hield, had daardoor eeuwen lang den vulkaan in bedwang gehouden — tot eindelijk een onvoorzichtig of baldadig landman den pijl had doen afgaan, die nu den krater trof en de bezwering deed ophouden, zoodat de vernielende werking van den berg weder aanving. Bij Baiae en Puteoli had Vergilius openbare baden ingericht, met opschriften, die aanwezen tegen welke ziekten ze eene heilzame uitwerking hadden. De gencesheeren van Salerno vonden hier echter (zegt een ander verhaal) hun rekening niet bij, en lieten door eene commissie uit hun midden in stilte de opschriften wegnemen; maar op hun terugreis leden zij schipbreuk, en boetten hun baatzucht met den dood — op een na, die bewaard bleef om het gebeurde te verhalen. Verder had de Wijze al de slangen van de stad onder de Porta Ferrea gebannen: zoodat de keizerlijken er zeer tegen opzagen dat gedeelte van den muur weg te breken. Het gebeente van den dichter werd bewaard in een door de zee omgeven kasteel; bracht men het onder den blooten hemel, dan werd het op eens duister; een geweldige storm beroerde de zee, en dit onweder hield niet op, voordat de overblijfsels aan hun gewone rustplaats waren weergegeven, „en dit”, voegt Koenraad er bij, „heb ik zelf onderzocht en gezien.”

Een andere bron is het boek getiteld „Otia Imperialia”

in 1212 door Gervasius van Tilbury, hoogleeraar te Bologna geschreven als lectuur voor keizer Otto IV. Hier komen ongeveer dezelfde verhalen voor, nu en dan wat gewijzigd, maar ook eenige andere. Gervasius had eens Napels bezocht, en daarna nog eene voorspoedige reis gedaan, zòò voorspoedig, dat hij er bepaald over verwonderd was. Maar een vriend, aartsdiaken te Napels, helderde het hem op: in de poort van Napels, die zij waren binnengekomen, waren door Vergilius aan weerszijde twee marmeren koppen ingemetseld, de eene vroolijk en vriendelijk van trekken, de andere norsch en treurig. Wie nu de poort binnenging langs de zijde, waar deze kop ingemetseld was, mocht vooreerst weinig voorspoed hopen bij hetgeen hij ondernam; het tegenovergestelde gold van de andere zijde. Toen nu Gervasius met zijn gezelschap de poort was binnengekomen, had bij den onheilspellenden kop een ezel gestaan met hout beladen, zoodat zij wel de andere zijde hadden moeten kiezen, en hun dien ten gevolge alles voor den wind was gegaan. — Gervasius bekent de zaak niet te doorgronden, maar rangschikt haar onder andere dingen, die wel natuurlijk zijn, maar ons verstand te boven gaan, zooals de salamander die in het vuur leeft, en de kalk die in water ontbrandt. Het beste is, oordeelt hij, zich in dezen voor God en zijne ondoorgrondelijke wijsheid te verdeemoedigen. — Van den tuin op den Mons Vergilianus weet hij nog, dat daar allerlei geneeskrachtige kruiden groeien, door Vergilius geplant, onder anderen de plant *lucia* die den blinden het gezicht teruggeeft.

Over het geheel komt Vergilius in deze Napolitaansche legenden voor als weldoener der bevolking, en geen wonder: immers hij was de minister geweest van Marcellus, dien Octavianus als hertog over Napels stelde — of naar

eene andere lezing: hij had van Octavianus de stad Napels benevens geheel Calabrië in leen gekregen. Hij bediende zich niet van de zwarte kunst, of van de medewerking van den duivel, maar zijne buitengewone kennis van de antipathieën en sympathieën in de natuur en van de astrologie, dus de *ars mathematica*, stelde hem tot alles in staat. In den tijd van koning Rogier van Sicilië was een wijs vreemdeling te Napels gekomen om het gebeente van Vergilius mee te voeren; hij had, almede door tooverkunst, de plaats gevonden waar het lag, maar het volk had zich er tegen verzet, dat de overblijfselen van den weldoener der stad vandaar verwijderd werden. Toch had de vreemdeling onbemerkt van onder het hoofd van het lijk een boek weggenomen, waarin de geheele *ars notoria* vervat was. Gervasius zag een uittreksel van dit boek bij den kardinaal Jan van Napels, gestorven in 1175, en vond de betrouwbaarheid er van door zeer ondubbelzinnige proeven bevestigd.

Toen nu door deze en dergelijke kanalen de legenden uit Napels naar het Noorden ¹⁷⁾ waren verbreid, vonden zij, daar in deze streken wel niet de werken maar toch de naam van Vergilius steeds beroemd was gebleven, een vruchtbaaren grond om verder te gedijen, en werden door de tallooze dichters der romantische richting met andere legenden verwerkt en uitgewerkt tot verhalen van grooten omvang. De meening, dat Vergilius de geboorte van Christus had voorspeld, wordt tot een geheelen roman uitgebreid. Hier is Verg. niet de tijdgenoot van Octavianus, maar van een zekeren Noirons li Arabis, een gruwzaam heiden, heerschende te Rome, maar aanbidders van Mamet en Apollijn, in den trant van de type waarvoor de historische Nero aan de middeleeuwen de grondtrekken had geleverd. Deze Nero

leeft in een heerlijk paleis, glanzend van goud en edele steenen; hij laat Verg. bij zich komen en vraagt: „Gij die alles weet, zeg mij, hoelang zal dit paleis bestaan?” Verg. antwoordt: „Zoolang totdat eene maagd moeder wordt. — Dus zal het eeuwig bestaan, want dat gebeurt nooit? — Toch zal eens die dag komen,” hervat de ziener. En inderdaad, dertig jaar later wordt Christus geboren, en het paleis stort ineen. Nero laat woedend van toorn Vergilius roepen, en duwt hem toe: „Gij wist dus reeds, dat dit zoo gebeuren zou? Maar waarom het mij dan niet meer stellig en duidelijk gezegd?” Vergilius begint te spreken over het nieuwe geloof; maar Nero weigert het aan te nemen. Een tweegevecht zal nu de zaak beslechten, en de overwinnaar zijne tegenpartij het hoofd afhouden. Vergilius bezoekt nog eerst zijne vrienden; vooral van Hippocrates wacht hij hulp: deze vindt dan ook in zijne boeken alle mogelijke bewijzen voor de waarheid van de groote gebeurtenis, en met deze vreeselijke wapenen toegerust trekt Vergilius ten strijde. Nero erkent nu, dat hij niet tegen hem opgewassen is, en verhaalt meteen zijn eigene geschiedenis: hij was een van de gevallen engelen, die met Lucifer in duivels veranderd werden; later door zijn helschen meester naar de aarde gezonden, heeft hij onder anderen medegeholpen bij de stichting van Babylon. Vergilius doet niet voor Nero onder in breedsprakigheid en verhaalt hem de geheele geschiedenis der wereld *ab ovo*, met de schepping beginnend. De dichter vergeet hier in den stroom van duizende verzen zijn eigenlijk onderwerp, maar keert op het eind toch nog even tot de hoofdpersoon terug: uit een gesprek van Nero met Mahomet blijkt ons, dat gene ten slotte toch door Vergilius onthoofd was. — Aan onbetuigelde fantasie ontbrak het den dichter (als hij dien naam

dien naam verdient) zeker evenmin, als zijne meeste gildebroeders van denzelfden tijd.

In den „Wartburgkrieg” wordt aangegeven, hoe Vergilius zijne profetische wetenschap verkregen had. Op den bijna ongenaakbaren Magneetberg woonde een Babylonisch vorst en nigromant Zabulon, dat is Diabolus, die reeds twaalf eeuwen vooruit kennis had gedragen van de aanstaande komst van Christus. Vergilius gaat naar den Magneetberg en ontwingt met behulp van een genius, dien hij in de gedaante van eene vlieg in den robijn van een zegelring ingesloten met zich voert, den toovenaar zijne schatten en de boeken, die zijne wijsheid bevatten.

Of anders: Vergilius vindt een duivel, die in een flesch gebannen is; als Vergilius hem door het uitspreken van een tooverformulier bevrijdt, zal deze hem allerlei verborgen wijsheid leeren. Vergilius bevrijdt den duivel en krijgt het bedongen loon. Maar de duivel is nu oneindig grooter geworden, dan hij zooeven was; Vergilius veinst daarover verbaasd te zijn, en vraagt, of hij zich weer klein kan maken. De duivel toont gaarne zijne macht en bewijst, dat hij het kan, door weer in de flesch te kruipen, die Vergilius spoedig sluit, en ten overvloede met het zegel van Salomo verzegelt.

Maar ik breek hier af: de verhalen worden te kolossaal-Middeleeuwsch, en waar zou ik eindigen, zoo ik de traditie in hare tallooze vertakkingen wilde volgen, die zich ook ¹⁸⁾ in onze Middelnederl. letterkunde uitstrekken. Zoo spreekt onder anderen de Lekenspiegel van het bovengenoemde paleis, dat tijdens Christus geboorte instortte, en geeft „der Minnenloop” het verhaal ten beste, hoe eene „joncfrou” Vergilius bij zich in huis zou laten door het venster van eene bovenverdieping:

Ene coerde soude si hebben bereyt
 An eenre mande vast beleyt,
 Daer soude hi in sitten sonder falen
 Ende sy souden opwaert halen.

Maar zij

 haalde op den last
 Tot dat hi was ten halven weghe,
 Dat hi up noch neder en steghe.
 Si lieten allene hanghen daer.

Zoo hing hij daar des morgens ten toon,

Alle der werlt te aencape,
 Dat onbetemelic was enen man
 Daer soe veel waerdicheit lach an."

Het verhaal is bekend genoeg, sedert Bulwer het in zijn Pelham heeft verwerkt, maar verdient in zoover eene afzonderlijke vermelding, dat hier de legende het meest ont aard is. Immers, verzekerde ons de dichter niet, dat aan den man „veel waerdicheit lag," wij zouden het waarlijk niet vermoeden uit de vernederende rol, die hij speelt. Het verhaal is dan ook waarschijnlijk uit het Oosten naar Europa gekomen, en eerst op rekening van Vergilius gezet, toen de avonturen van dezen zoo bekend waren geworden, dat zijne vlag ook wel vreemde lading kon dekken. Van dit laatste stadium van ontwikkeling der sage geven eene voorstelling die romans en volksboeken, waarin Vergilius de hoofdpersoon is geworden: de „Mirabilia urbis Romae", de „Myreur des histors", „Image du Monde" en vooral: „les Faicts merveilleux de Virgille" en „This boke treateth of the lyfe of Virgilius and of his deth, and many marvayles that he dyd in his lyfe tyme by whychcrafte and nigramancie thorowgh the helpe of the devyls of hell." Eindelijk ons

Nederlandsch volksboek, in 1552 te Amsterdam gedrukt: „Een schone Historie van Virgilius; van zijn leven, doot ende van zijn wonderlijke werken, die hij deede bij Nigromancien, en bij dat behulpe des Duyvels,” dat nog in deze eeuw herdrukt werd, en de eer genoot van in het Duitsch bewerkt en in het IJslandsch vertaald te worden.

Zoo doorliep dan Vergilius in de litteraire en populaire traditie achtereenvolgens de toestanden van dichter, wijze en profet van het Christendom, tovenaer en duivelskunstenaar, om ten slotte in deze laatste hoedanigheid met het geloof aan tooverij en bezweringen, tegelijk met bijna den geheelen schat van overleveringen uit de volksherinnering te verdwijnen. De dichter was inmiddels herboren door de weeropgevatte studie van de klassieken, waaraan de nieuwere tijd zijn fakkel ontstak, en hem werd, nu voor goed, eene eervolle plaats toegewezen — aan de voeten van Homerus, waar hij die zelf begeerd had.

AANTEEKENINGEN.

1) Bl. 6. *De Rose* vs. 5371—5442.

2) Bl. 6. De aangehaalde voorbeelden komen voor in het derde, vierde en vijfde boek der eerste partje van den *Spiegel Historiaal*.

3) Bl. 7. *Der Minnenloop* I, 2515, 2603.

4) Bl. 7. *Virgilio nel Medio Evo* per Domenico Compagnoni, Livorno 1872; de tweede helft van het tweede deel bestaat uit „Documenti”, afdrukken van deels uitvoerige passages van middeleeuwsche geschriften — Duitsche, Fransche en Italiaansche — die op onze sage betrekking hebben.

5) Bl. 9. Eens vooral zij hier opgemerkt, dat de waardeering van Vergilius' verdiensten als dichter hier uitsluitend geschiedt uit het oogpunt zijner tijdgenooten. Bij eene objectieve waardeering* zouden natuurlijk geheel andere momenten in aanmerking moeten komen.

6) Bl. 10. De sage was reeds ten tijde van de kindsheid der letterkunde te Rome bekend; dat zij echter van betrekkelijk jongen oorsprong was, blijkt o. a. hieruit, dat geen enkele oud-Romeinsche godsdienstplechtigheid op haar wijst; het verband van den oud-Latijnschen *Iupiter Indiges* met *Aeneas* is stellig eerst achterna verdicht; het tornooi *Iudus Troiae*, uit Aeneis V bekend, werd eerst sedert de opkomst van het geslacht der Julii met de stichtingssage in verband gebracht. In de streek van Lavinium

was zij vrij algemeen bekend en aangenomen; te Rome meer uitsluitend in den kring der oudheidkenners: Cato, Varro, Dionysius Hal.; bij Cicero vind ik er geen spoor van, hoewel er b. v. in het tweede boek *de Rep.* wel aanleiding toe ware geweest om haar te vermelden. Maar sedert de Aeneis deze sage gefixeerd had, werd zij alleen algemeen gangbaar, terwijl alle andere bij het publiek in het vergeetboek raakten.

Wat de *Troingenae* betreft, die volgens Juvenalis I, 100 niet-tegenstaande hunne hooge afkomst wel eens met den minsten *libertinus* om *sportulae* moesten bedelen, in den tijd van V. bestonden er nog een vijftigtal familiën, die hun stamboom in Ilium lieten wortelen; hij zelf noemt de Trojanen *Iulus*, *Mnestheus*, *Sergestus*, *Cloanthus*, *Gyas*, *Nantes*, waarvan de *Iulii*, *Memmii*, *Sergii*, *Cluentii*, *Geganii*, *Nautici* heetten af te stammen.

Nog herinner ik aan de bekende passage VI. 756—887, en niet het minst aan de woorden betreffende Marcellus met het pathetische

„Manibus date lilia plenis,
Purpureos spargam flores”,

waarmede Anchises zijn nazaat hulde doet — en Vergilius voorgoed de gunst van Augustus en Octavia verwierf.

7) Bl. 11. De plaatsen uit Ovidius, Propertius, enz. waar van Verg. melding wordt gemaakt, vindt men bijeen onder de „testimonia” in de oudere gecommeterieerde uitgaven. Bij den wijsgeer Seneca komen meer dan honderd citaten uit V. voor, en wel uit alle gedeelten van zijne werken.

Wat Livius betreft, de dichterlijk gekleurde woorden IV, 38 „quacumque incedunt vi viam faciunt” herinneren aan Aen. II, 494 „fit via vi, rumpunt aditus”, enz. Vooral de overeenkomst van de dactylische passage Liv. XXII, 50 „haec ubi dicta dedit stringit gladium cuneoque facto per medios vadit hostes” (verg. nog Liv. III, 61 Haec ubi.... dicta dedit en VII, 33 Haec dicta dederat) met Aen. II 790 „Haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem dicere deseruit”, I, 81 „Haec ubi dicta cavum conversa cuspidem impu-

lit in latus"; verder VI, 628; VII, 323, 471; VIII, 175; XII, 81 en II, 358 „Per tela, per hostes vadimus" kan moeilijk op rekening van het toeval worden gesteld.

Tacitus Agr. 29 spreekt van eene „cruda ac viridis senectus", zooals Verg. die Aen. VI. 304 aan Charon toekent, en Agr. 37 „aliquando etiam victis ira virtusque" wijst op Aen II 367 »quondam etiam victis redit in praecordia virtus." (Wölfflin, Philologus 1867).

Een groot aantal plaatsen van latere dichters, klaarblijkelijk uit Verg. ontleend, vindt men bijeen in de lijst van W. Ribbeck, toegevoegd aan O. Ribbeck's uitgave van den dichter; volledigheid kan men hier nauwlijks verwachten; dat zij niet bestaat, blijkt b.v. hieruit, dat bij VI, 304 wel de bovengenoemde plaats van Tacitus vermeld wordt, maar niet Sil. It. Pun. V, 568

„Immemor annorum, seniumque oblitus in arma
Ille quidem cruda mente et viridissimus irae
Ibat, sed vani frigentem in Marte senectam
Prodebant ictus."

*) Bl. 13. Het is niet moeilijk de aangehaalde bewijzen te vermeerderen. Silius Italicus placht te Napels V's geboortedag te herdenken, en zijn graf als een gewijde plaats te bezoeken; Statius zag daarin eveneens een *heroön*. Voor Martialis zijn de Iden van October aan Maro gewijd evenals die van Mei en Augustus aan Mercurius en Diana. Alexander Severus plaatste beelden van Vergilius en Cicero met die van verscheiden heroën in zijn *lararium*.

Macrobius zag in Verg. een kort begrip van alle mogelijke volmaaktheden: hij is „erroris ignarus", „nullius disciplinae expers", „disciplinarum omnium peritissimus"; „hunc nullius umquam disciplinae error involvit". Een van de woordvoerders in de *Saturnalia*, Eusebius, verklaart: „quatuor sunt genera dicendi: copiosum in quo Cicero dominatur, breve in quo Salustius regnat, siccum quod Frontoni adscribitur, pingue et floridum, in quo Plinius Secundus quondam, et nunc nullo veterum minor noster Symmachus luxuriatur. Sed apud unum Maronem haec quatuor genera reperies." Dan volgen

voorbeelden voor alle stijlsoorten en ten slotte „intra ipsum mihi visum est, si dicerem decem rhetorum, qui apud Athenas Atticas floruerunt, stilos inter se diversos hunc unum permiscuisse.” Klaarblijkelijk is Macrobius het met Eusebius eens.

9) Bl. 13. Voortgezette opgravingen brengen te Pompeii telkens nieuwe aanhalingen van Vergilius aan het licht. Bücheler (Rhein. Mus. XII p. 250) had er in 1857 slechts drie te vermelden; het vierde deel van het Berlijnsche Corpus Inscriptionum biedt er twaalf, terwijl in het register p. 259 nog van een pas gevonden dertiende melding wordt gemaakt: »certe hinc Romanos olim volventibus annis” = Aen. I, 234. Evenmin als andere wandopschriften waren deze aanhalingen daar neergeschreven met de bedoeling, dat zij bewaard zouden blijven, meestal zelfs zonder bepaalde bedoeling. C. I. 2310 k »Tu dea, tu presenostro (praesens nostro) succurre labori = Aen. IX, 404 mag misschien als de verzuchting van een wankelmoedige aangemerkt worden; C. I. 1527 „Rusticus est Corydon”, waarvan 1524 nog eens het eerste woord aanbiedt, = Ecl. II, 56 is misschien eene personaliteit, maar bij C. I. 1982 „Carminibus Circe socios mutavit Olyxis”, cf. Ecl. VIII. 70, en 1841 „Quisquis es amissos hin” = Aen. II, 148 kan men nauwelijks aan een bepaalde bedoeling denken. Zeker niet bij 2361, 3198, 1282 en nog een vierde opschrift, die de eerste woorden der Aeneis bevatten, noch bij de gemeenplaats „Conticuere omnes” van 1672, 2213 en 3151. De gewone drijfveer der schrijvers is zeker wel naar waarheid aangewezen in het distichon C. I. 1904 (cf. 2461, 2485):

Admiror, paries, te non cecidisse ruinam,

Qui tot scriptorum taedia sustineas.

Eindelijk in n°. 1237 vinden wij Aen. IX, 269 „Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis” door een schooljongen gedachteloos en foutief neergeschreven te midden van deze twee onzinnige regels:

„Mystes communi suo salute vidisti quo Turnum aequoribus iebat in armis — Virtutis merces palmam pretium gloriae victoriae spem causas.”

¹⁰⁾ Bl. 15. Het verdient nog opmerking, dat door de Scriptt. Hist. Aug., die men hierin niet van verlichting behoort te verdenken, betrekkelijk vele aanhalingen uit de Aeneis worden in den mond gelegd aan verschillende personen, soms van weinig opvoeding.

Over de talrijke Scholiasten op Vergilius kan ik hier kwalijk uitweiden; toch is een woord, althans over de allegorische interpretatie, die mede heeft bijgedragen om van den dichter een ziener te maken, niet ongepast. Vergilius zelf gaf er eenige aanleiding toe, door de bekende zinspelingen in de Bucolica. Bij Servius komen reeds eenige bedenkelijke allegorische verklaringen voor, b.v. dat de gouden tak, dien Aeneas in het bosch bij Cumae zoeken moest, de deugd beteekent, „die te midden van de boosheid der wereld even moeilijk te vinden is, als die tak in het dichte woud.” Maar in haar volle kracht, of liever in haar volle dwaasheid vindt men deze wijze van interpretatie bij Fulgentius (ong. 500). Hij waagt zich niet aan de Bucolica en Georgica „in quibus tam mysticae sunt interstinctae rationes, quo nullius paene artis in iisdem libris interna Vergilii praeterierit viscera”; hij wil zich bepalen bij de Aeneis „quo fugitivos Mantuani vatis in lucem deducamus amfractus.” Verg. zelf verschijnt hem nu, maar neemt hem eerst een examen af, om zeker te zijn, dat hij zijne wijsheid niet aan een onwaardige „Arcadicis auribus” gaat verspillen; daarop deelt hij hem mee, dat het geheele gedicht een spiegel is van het menschelijk leven, en het eerste boek meer bepaald een beeld van de kindsheid: de schipbreuk bij Carthago stelt de gevaarvolle geboorte van het kind voor, waarom Juno—Lucina beide bewerkt: aan het gevaar ontsnapt ziet Aeneas zijne moeder, maar kent haar niet — evenals het pasgeboren kind. Het gastmaal bij Dido past hier ook zeer goed bij: »parvulorum (F. zegt hiervoor ook wel crepundiorum) quippe mos nihil aliud quaerere, quam delectari sono et saturari cibo. Denique nomen citharizantis considera. Iopas enim Graece quasi Siopas dictus est, id est taciturnitas puerilis: infantia enim blandiloquis semper nutricum cantibus delectatur, unde et crinitum eum posuimus, vertici muliebri simillimum.”

Aen. II en III bevatten sprookjes, „quibus puerilis consueta est avocari garrulitas.” „In quarto libro animus (adolescentis) venatum progreditur et amore torretur, et tempestate ac nubilo velut in mentis conturbatione coactus adulterium perficit.” En zoo verder. Iedere eigenaam heeft zijn allegorische beteekenis: „Radamanthum quasi τὰ ῥήματα δαμῶντα idest verbum domantem dicimus; Lavinia i. q. laborum via; Latinus dictus a latitando, quod omnis labor diversis in locis latitat, unde et Latona dicta est Luna, quod nunc superna celet nunc inferiora, nunc uniformis latitet,” enz.

Fulgentius is in zooverre reeds een voorlooper van den lateren tijd, dat hij Vergilius in plaats van als een zachtzinnigen dichter, veeleer als een duister en waanwijs necromant voorstelt, „stupida fronte arcanum quoddam latranti intrinsecus tractu submurmurantem”, die hem met „homuncule” toespreekt „contracto rugis multiplicibus supercilio.” Fulg. is een christen, en verwijt Verg., dat hij, die toch „mystice” gezegd had: „Jam redit et virgo, enz.” nog altijd in de strikken der oude filosofie gevangen blijft, waarop V. zich verontschuldigt met een flauw: „nulli enim omnia vera nosse contigit nisi vobis, quibus sol veritatis inluxit.”

Onze scholiast is niet rechtstreeks apologet van het heidendom tegenover de christenen, maar door zijne allegorische uitlegging van de Aeneis, en in zijn *Mythologicon* van de geheele fabelleer, ontnam hij aan de heidensche tradities alshetware haar vleesch en been, en maakte ze, aldus vervluchtigd, voor de christenen minder onaannemelijk. Hij stond in de middeleeuwen hoog aangeschreven blijkens het groot aantal handschriften van zijn werken, dat nog over is.

11) Bl. 20. Vergilius van Tolosa, ong. 600. Zijn werk is gedeeltelijk uitgegeven door Mai in het 5^e deel der *Classici Auctores*; dit is later aangevuld door Hagen in de *Anecdota Helvetica*. Hij verklaart veel verplicht te zijn aan zijn leermeester Aeneas, en aan een ouden Spanjaard Mitterius, die hem 's nachts over de moeilijkste kwesties uitsluitel gaf. Het is bij andere, zelfs bij de beste grammatici, niet moeilijk tal van dwaasheden op te

sporen, maar bij dezen is de dwaasheid regel geworden, zelfs bijna zonder uitzondering. Volgens hem zijn er zes naamvallen „quia sex negotia homines agunt: nominant generant dant agunt vel accusant vocant auferunt”. Om nu te bewijzen dat *accusare* hetzelfde is als *agere*, verzint hij een citaat uit Cicero: „accusate quod rectum est”, hoc est „agite q. r. e.” en uit Terentius „quare non accusatis poenitudinem,” hoc est „non agitis”. Elders: „lapes, pulves, cines masculina sunt, lapis, pulvis, cinis feminina sunt, sed declinatio eadem est”. *Verbum compositum est: ver ex verbere quod lingua gutturi infligit, bum ex bucina, eo quod vox reboat.* Niet ongepast vergelijkt Comparetti zijn werk bij een paddenstoel: „rammenta quei vegetali fetidi e di brutto aspetto che nascono dallo imputridire delle foglie cadute in autunno”, dus uit den grammatischen *detritus*, die sedert eeuwen opgehoopt was.

Zeven eeuwen later ontmoeten wij een evenknie van den Toloosaat in den schrijver der „*Virgilio Cordubensis philosophia*”. Het werk heet uit het Arabisch vertaald te zijn: *Virgilius*, een tijdgenoot van Seneca, Averroës, Avicenna e. a., verhaalt zelf, hoe hij door al de grootste geleerden uit Toledo geraadpleegd wordt over de kunst, die »anderen” *nigromanciz* noemen; hij leert hun dat die door goede engelen gevonden en aan koning Salomo medegedeeld is; toen Alexander te Jerusalem kwam, wist Aristoteles, toen nog een onbeteekenend man in het gevolg van den koning, zich van Salomo's geschriften meester te maken en putte hieruit later zijne groote wijsheid; enz. Van de gewone tradities aangaande Vergilius vindt men er geen spoor, maar het boek is inzoo verre merkwaardig, dat hier ong. 1300 de dichter voorkomt als type van den nigromant, evenals hij in 600 den aartstaalkenner moest verbeelden.

12) Bl. 20. Het gezag der *Vulgata* in het stuk van *grammatica* wordt tot een dogma verheven door een anonymus bij Thurot, *Notices des Manuscrits* XXII, 2, pag. 523: „Quae sunt quae frangunt regulas grammaticorum? Tria: carmen poetarum, auctoritas Scripturae, consuetudo stultorum. Carmen poetarum, ut dicitur mella fluunt rivis; auctoritas scripturae, ut

dicitur libera me de sanguinibus; consuetudo stultorum, ut dicitur a udaciter audacter". Elders: „Ista est regula certe Prisciani, quamvis inveniantur in Divina Scriptura etiam per *i* ablativum proferre: auctores enim Divinae Scripturae non timent ferulas grammaticorum, sicut sanctus Sylvester".

¹³⁾ Bl. 22. Centones. Het gedicht van Proba Faltonia komt o. a. voor in de *Opera et fr. poetarum Lat.* van Mattaire, London 1713, pag. 1654. Als proeve deel ik een gedeelte mede, en wijs daarbij de plaatsen aan, waaruit het samengesteld is.

Herodes iubet occidi infantes.

At rex sollicitus, stirpem et genus omne futurum
Praecipitare iubet, subiectisque vere flammis,
Multa movens, mittitque viros qui certa reportent.
Haud secus ac inssi faciunt, rapidisque ferantur
Passibus et magnis urbem terroribus implent.
Continuo audita voces, vagitus et ingens,
Infantumque animae flentes. Ante ora parentum
Corpora natorum sternuntur limine primo.

Deze regels zijn alle ontleend aan de Aeneis en wel achtereenvolgens aan VII, 81 en IV, 622; II, 37; III, 34 en IX, 193; III, 236 en VII, 156; XI, 448; VI, 426; VI, 427 en II, 531; VI, 22 of II, 214, II, 364 en VI, 427, dus vrij onpartijdig aan de verschillende boeken. In het volgende stukje:

Fugit Virgo cum filio in Aegyptum.

At mater gemitu non frustra exterrita tanto,
Ipsa sinu prae se portans, turbante tumultu,
Infantem, fugiens plena ad praesepia tendit.
Hic natum angusti subter fastigia tecti
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Haec tibi prima, puer, fundent cunabula flores,
Mixtaque ridenti passim cum baccare tellus
Molli paulatim colocasia fundet acantho."

heeft de dichteres behalve van de vierde Ecloga een handig gebruik gemaakt van Aen. XI, waar verhaald wordt, hoe eens Metabus met zijn kind Camilla vluchtte voor de Volscen. De

bronnen zijn hier achtereenvolgens: Georg. IV, 353; Aen. XI, 544 en VI, 858; XI, 541 en G. III, 495; Aen. XI, 570 en VIII, 366; XI, 572; Ecl. IV, 18 en 23; Ecl. IV, 20 en 19; Ecl. IV, 28 en 20. Dat beide stukjes juist van acht regels zijn, is louter toeval. De eenige eigennaam, die in het gedicht — buiten de voorrede — voorkomt, is *Christus*, hetgeen niet tot de duidelijkheid der voorstelling bijdraagt; somtijds moet men dan ook werkelijk naar den samenhang raden.

Verder uit de 4^e eeuw een hymne van Marius Victorinus *de Pascha Domini*; een gedicht *de verbi incarnatione*, waarschijnlijk ten onrechte aan Sedulius toegeschreven; uit de 6^e eeuw *de Ecclesia* van Mavortius; eindelijk een *Cento* op Christus — de beide laatste opgenomen in Riese's *Anth. Lat.* I, n° 16 en 719.

14) Bl. 23. Deze overlevering komt ook voor in de romans b.v. in de *Image du Monde* ong. 1245, natuurlijk met obligate opsiering. „Saint-Pol” zegt:

Ha! se ge t' éusse trouvé
Que ge t' éusse a Dieu donné!

Maar hij dringt ook binnen in het graf van V. en vindt daar diens „ymage”

Séant sus une grant chuiere,
Et ses livres en tel maniere,
Tout environ lui par mouceaux,
Moult riches par semblant et biaux.
Les deus cierges vit lez lui estre,
Ardanz a destre et a senestre;
Devant lui un archier estoit,
Qui droit vers la lampe visoit;
Mes la dedenz ne pout entrer
Pour chose qu'il séust penser:
Qnar a l'entree avoit deus homes,
De cypre, de moult laides formes,
Qui grans martiaus d'achier tenoient,
Dout vers terre tels cox donnaient
Qué ou s'i n'osist aprechier.

Paulus weet echter deze lastige wachters tot bedaren te brengen, maar — op hetzelfde oogenblik schiet de „archier” zijn pijl af, het licht gaat uit, en alles valt tot stof ineen;

Saint Paul, qui bien quidoit avoir
 Les livres, n'i pout riens véoir
 Qui ne fust en poudre et en cendre :
 Si s'en retourna sanz riens prendre.

(*Comparetti* II. p. 184 naar *Ed. du Ménil*.)

15) Bl. 27. Onder de romans, waarin aan Vergilius eene belangrijke rol wordt toegekend, moet een afzonderlijke plaats ingeruimd worden aan den *Dolopathos*. Hiervan bestaat eene Fransche bewerking vervaardigd door een zekeren Herbers naar den Latijnschen tekst van een monnik Jehan van Hauteseille uit de 13^e eeuw. Een Latijnsche tekst is nog in handschrift voorhanden, maar het schijnt niet zeker te zijn, of men hierin den oorspronkelijken tekst van Jehan moet zien, of wel eene nieuwe Latijnsche bewerking naar het Fransch van Herbers. Het eigenaardige van dezen *Dolopathos* is, dat Vergilius daarin voorkomt als een wijze, natuurlijk naar de voorstelling, die een monnik van dien tijd zich daarvan vormde — zonder dat de meer triviale avonturen der volksoverlevering daarbij opgenomen werden. Aan den roman ligt ten grondslag het bekende verhaal van *De zeven wijze mannen van Rome*, eens uit het Oosten naar Europa overgekomen; evenwel met deze wijziging dat, in afwijking van de overige Europeesche bewerkingen, de taak om den koningszoon op te voeden niet wordt opgedragen aan zeven personen maar aan één en wel aan Vergilius. Verder heeft de schrijver naar de mate zijner kennis getracht het verhaal in het kader der geschiedenis in te passen. De held, Lucinianus (in de Duitsche teksten en in het Nederlandsche volksboek *Dyocletianus*), is een zoon van Dolopathos, koning van Sicilië onder Augustus, aldus terecht genoemd,

Car il souffri trop en sa vie
 De douleur et de tricherie.

De dubbele verklaring van dolo — uit het Latijn en uit het

Grieksch — kunnen wij den monnik vergeven, evenals het „koning-schap” in Sicilië. De vrouw van den koning, eene dochter van Agrippa, is hem door Augustus toegewezen. Vergilius is gesproten uit Mantua — maar dit ligt op Sicilië. De stoffeering is natuurlijk geheel middeleeuwsch, dus vol anachronismen: Augustus heet keizer van Romanië en Lombardië, en Verg. is geen vreemdeling in het O. Testament. Maar aan den anderen kant sterft Verg. toch weer voor de geboorte van Christus, en worden de bekende verzen der vierde Ecloga eerst naderhand met andere argumenten gebruikt om Lucinianus tot het Christendom te bekeeren; dat Verg. die verzen reeds vooraf had neergeschreven, wordt verklaard uit eene bijzondere beschikking der Voorzienigheid, aan welke Verg. ook zijne uitstekende wijsheid verschuldigd was. Waar onze klerk van die wijsheid een denkbeeld wil geven, verraadt hij weer terstond zijne onnoozelheid; immers het onderwijs dat Verg. zijn kweekeling geeft, bepaalt zich tot de „VII ars liberaus”, in een zeer klein handboekje vervat; in de eerste plaats de grammatica,

Qui mere est, et prevoste et maire
De toutes les arts liberax.

Over het geheel heeft de dichter getracht de waardigheid van Verg. staande te houden en zijne figuur te redden, maar zijne eigene bekrompene opvatting komt daarbij in een merkwaardig contrast met de ideale rol, die Dante hem in dienzelfden tijd opdroeg. Beide opvattingen stelt Comparetti aldus tegenover elkaar: „il concetto nobile di una mente eletta e straordinaria — il concetto ingenuo e triviale di una mente volgare posta intieramente a livello del romantismo.”

Juist die ideale opvatting bij Dante was oorzaak, dat ik over dezen in het vorige niet afzonderlijk gehandeld heb. Dante liet zich in zijne keuze van een gids door het rijk der duisternis niet leiden door de volksoverlevering bij zijne tijd- en landgenooten, noch door de allegorische beschouwingen der halfgeleerden uit de eerste Middeleeuwen, maar door de meening, die hij zelf aangaande den dichter, zooals hij zich in zijne werken openbaart,

had opgevat. Daarom mocht ik den „Guida per loco eterno” niet aanmerken als een schakel in den keten, die mijn onderwerp uitmaakte.

16) Bl. 27. Gaarne zouden wij iets nader vernemen aangaande den oorsprong der verschillende sagen te Napels zelf, maar hier laten de bronnen ons geheel in den steek, zoo zelfs, dat er vòòr den tijd van Koenraad van Querfurt nauwelijks eenig spoor van te vinden is. Slechts dit kan aangetoond worden, dat althans eenige der legenden waren vastgeknoopt aan bepaalde daar bestaande voorwerpen. Van de bronzen vlieg ter grootte van een kikker, die Koenraad in eene poort gemetseld zag, wordt uitdrukkelijk vermeld, dat zij later tweemaal naar een andere plaats is overgebracht, zekerwel omdat er als reliquie eenig gewicht aan werd gehecht. De marmeren koppen in de Porte Nolana werden daar later nog gezien, tot Alfonsus II van Arragon de poort liet afbreken en de koppen naar elders overbrengen. Een bronzen paard, naar het heette door Vergilius gesteld tot schutspatroom van de paarden te Napels, stond inderdaad, hoewel erg beschadigd, op een plein te Napels tot in 1322, in welk jaar van den romp klokken werden gegoten; de kop is bewaard gebleven op het nationale museum. De baden te Pozzuoli waren eeuwen lang beroemd; de wonderbare tuin heette te liggen op den mons Virginis bij Avella, dus in de buurt van Nola, en uit een bericht van Gellius blijkt, dat men reeds in de tweede eeuw na Chr. sprak van een buiten dat Verg. bij deze stad zou bezeten hebben; het verdient daarbij de aandacht, dat ook in de andere legenden herhaaldelijk van de Porta Nolana sprake is.

Overigens laten zich elders analoge overleveringen aanwijzen: de schutter, die den Vesuvius in bedwang hield, vond volgens berichten uit de 5^e en 8^e eeuw zijne wedergade op Sicilië. Gregorius van Tours verhaalt, dat tot in zijn tijd Parijs door een talisman tegen ratten en slangen en tegen brand beschermd was geweest. De Byzantiërs hadden op raad van Apollonius van Tyana eene kolom opgericht, waarop een arend een slang in de klauwen vasthield, om hierdoor de stad van slangen te bevrijden;

de kolom werd in den tijd der kruistochten vernield, en het volk bracht de legenden nu over op het bekende Plataeïsche wijgeschenk, dat daar nog aanwezig is.

17) Bl. 31. Bij den eersten oogopslag kan het vreemd schijnen, dat de legenden door vreemden uit den mond van het volk te Rome en te Napels opgegaard, ook niet in Italië zelf rechtstreeks in de letterkundige voortbrengsels werden verwerkt. Toch is dit even waar, als dat in het algemeen de eigenaardige middeleeuwsche vermenging van de romantiek met klassieke overleveringen in Middel-Europa veel weliger tierde, dan in Italië zelf; de reden zal wel daarin moeten gezocht worden, dat hier bij het meer beschaafde deel der bevolking de doorlopende traditie de voorstellingen, die men zich van vroegere toestanden maakte, zuiverder had gehouden dan ginds, waar volkeren van anderen stam, misschien buitendien met frisscher verbeeldingskracht toegerust, de hun geheel vreemde traditiën gretig hadden aanvaard, maar ze ook eenvoudig naar het model van hun eigen toestanden en denkbeelden hadden vervormd en versneden; aldus kon bij dezen eene verbinding der in den grond ongelijkslachtige elementen gemakkelijk tot stand komen, terwijl in Italië zelf de kloof te wijd bleef. Zoo komt dan ook de romantisch verwerkte Vergilius-sage in de oudere Italiaansche letterkunde slechts voor *iure postliminii* in haar nieuwen vorm uit het Noorden terug gekeerd, nadat zij daar een geruimen tijd in omloop was geweest.

18) Bl. 33. Eene uitvoerige bespreking van de verschillende verhalen der Romantiek kan hier kwalijk eene plaats vinden, en kan te eerder wegblijven, daar nog kortelings een vrij groot aantal sagen is besproken in de *Fortn. Rev.* 1872, 1, pag. 642 vgg. (overgenomen in de *Revue Brit.* van 73). Voor vollediger opgaven verwijs ik, behalve naar het werk van Comparetti, naar Massmann's overrijke *Prologomena* in het derde deel der *Kaiserchronik* (Bibl. der Deutsch. Nat. Lit. IV.3), vooral pag. 433—460. Evenwel dunkt het mij niet ongepast hier bijeen te voegen, hetgeen een eerste onderzoek mij in onze Middelned. letterkunde heeft doen vinden; natuurlijk komen zulke plaatsen, waar Verg.

uitsluitend als dichter genoemd of aangehaald wordt, hier niet in aanmerking.

Het avontuur met de mand komt, zooals vroeger gezegd werd, voor in *der Minnenloop*, en wel I. vs. 2515--2646. Het tweede gedeelte van het verhaal, betreffende de straf door Virgilius aan Lucrecia toegediend, is daar ook opgenomen „mit oirlove alre goede wive”, evenwel minder drastisch uitgewerkt dan in de Duitsche en Fransche teksten van Enenkel, van den *Renars Contrefait* en van de *Faictz merveilleux de Virgille*.

In het Middelned. *Mysteriespel* uit de 14^e eeuw, door Zacher uitgegeven, komt V. met Bileam en Jesaia voor als profeet van het Christendom in een gesprek met Ecclesia. Deze zegt vs. 230 vgg.

„Heiden man Virgilis,
Du saut uns onch machen wis
Van der heiliger gebort:
Sage, wie sint dine wort?”

Waarop Vergilius antwoordt:

„Ho van hiemelriche
Sal kumen wuderliche
Eine nuwe gebort,
Die sal werden gevort
Van aller hande creaturen.
Vor die nit en kan geduren
Beide, doit ende leuen,
He sal si beide mugen genen.”

En verder, vs. 430, besluiten de Drie Koningen hunne toespraak tot Herodes met deze woorden:

„Nu weis du, keiser, we wir sin.
Nu wille wir dig och dun schin,
War umbe wir sin kumen vs.
Ysaia ende Virgilius,
Inde andre propheten han gescreuen
Van eines kendis leuen.
Des wir sere ruken
Van hercen, ende gein suken.”

Het paleis dat bij Christus' geboorte instortte (zie boven bl. 32) wordt, evenwel zonder den naam van V., besproken in *der Lekenspiegel*, II, 11, vs. 81—90.

(„In die ure van Gods gheboort)

Dat grote palays viel ooc met,
 Daer met letteren was aen gheset:
 „Dit palays en sal vallen twint,
 „Voor dat een maghet brinet een kiut,“
 Om dat men zeker waende zijn van dien,
 Dat nemmermeer en mocht gheschien.
 God en vergat niet dat woort;
 Nochtan wast voor sine gheboort
 Dusent jaer, na minen waen,
 Dat dat huus daer hadde ghestaen.”

Maerlant neemt in den *Spiegel-Historiael* I, VI, 26 „Van Virgilius” grootendeels over, hetgeen Vinc. Bellov. *Spec. Hist.* VII.61 zelf weer aan het 26ste boek van Helinandus de Froidmont, eerst trouvère, later monnik, ontleend had. Ik laat het genoemde hoofdstuk benevens het 27ste hier volgen, voorzoover zij op Vergilius betrekking hebben.

„In Augustus XXVste jaer
 Staerf Virgilius, dats waer,
 In die stede van Brandijs,
 Ende omme dat hi was so wijs,
 Brochtmen te Napels sine beene.
 Up sijn graf so stont alleene:
 „Van Mantes bem ic, des gelovet,
 In Calabren wasic gelovet,
 Ie ligge te Perthonope:
 III bouke screvic min no mee.”
 Sulke willen seggen ende leeren,
 Dat hi voersprac die coemst ons **Heren**
 Ende een deel van siere doot;
 Jhronimus wederseget albloet.
 Hort hier wat van sine zinne
 Ware ystorie hevet inne.
 Die wijste van allen poeten
 So es Virgilius geheeten.

Men seghet van hem dese wort,
 Dat hi te Napels in die port
 Maecte eene vlieghe coperine,
 Die alle dandere vliegekine
 Jagede algadere uter stat.

Oec mede seghet men, dat
 Een vleeschhuus es in die stede,
 Daer geen vleesch mach stinken mede.

Men seghet, hi maecte met zinne
 Een clochhuus ende ene clocke daer inne:
 Alsemen die clocke luden dede,
 So ginc die tor rechts also mede;
 Maer dit seijnt logene als bi orconden,
 Want clocken en waren doe niet vonden
 In sinen tiden; want dien zede,
 Wanic, vant dat korstijnhede.

Een praieel maecti, wanic wel,
 Daer noint reghene in en vel.

Van sinen baden vintmen besonder
 Ongelovelijc ende wonder.

Oec waent men, dat hi twonder baerde,
 Dat Rome hadde ende bewaerde,
 En dat men deerste sekerlike
 Heet vanden wondere van erderike:
 Van elken lande, dat Rome wan,
 Was daer een beelde, ende nochtan
 In des beelden borst geset,
 Hoet lant hiete, ende omme bet
 Van elken te vernemene die dinc,
 An ele eene belle hinc.
 Papen haddenre hare wachte
 Beede met daghe ende met nachte,
 Ende wat lande hem beriet
 Jegen Rome te settene iet
 Dat beelde verscudde entie belle clanc;
 So daden die papen haren ganc
 Ten wisen, ende dadent hem verstaen:
 So voer men dan up geent lant saen.
 Dits dwonder dat ic vant bescreven
 Van Virgilius hier beneven.
 Nu suldi horen van sinen boeken
 Ende sine proverbien daer inne soeken.

Van Virgilius sproken.

Minne verwint alle dinc.
 Wacht, scone jongeline,
 Die bloemen gaders, ende merke das,
 Dat serpent leghet int gras.
 Oncondeghe dinc die doet
 Dicken versaghen des menschen moet.
 Die verdoemde dorst van goude
 Doet tfolc doen datmen laten soude.
 Dat wijf es van wandelen rade,
 Messelijc ende onghestade.
 Den stouten es hout d'aventure,
 Ja somwile, niet talre ure.
 Hier latic van Virgiliuse bliven,
 Ende sal die geeste voert bescreven."

Hier komt Verg. werkelijk in zijne drievoudige gedaante voor. Zooals men ziet weigert Maerlant hem als profet van het Christendom te erkennen; zijne kritiek is echter niet zeer eerlijk, daar hij wel de meening van Hieronymus aanhaalt, maar de voor eene mystieke opvatting der vierde Ecloga zeer gunstige uitspraak van Augustinus, door Vinc. Bell. opgenomen, eenvoudig weglaat. In overeenstemming hiermede ontbreekt in de onlangs gevonden *Tweede Partie*, III, 22, het karakteristieke van de bekeeringsgeschiedenis, waarin bij Vincentius XII, 50 de ijverige lezing van meer genoemde Ecloga eene voorname rol speelt.

Aangaande het *Volksboek* nog slechts dit: zooals prof. H. E. Moltzer mij mededeelt, komt het voor op een *Index librorum prohibitorum* van het jaar 1579.